

İşçinin Vazifeleri ve Hakları*

Worker's Duties and Rights

Muhammed Fehr Şakfe

İşçinin Vazifeleri

Çalışma akdi işçiye birtakım haklar kazandırır. Bu haklara mukabil yapması icabeden birtakım vazifeler üzerine terettüb eder. Haklarla nisbî olarak muadil olur. Buna iltizamlar, (borçlar) diye isim verilir. İşçinin borçları fıkıh kitaplarında kısaca beş cihette hulâsa edilir:

- (1) İşi bizzat kendisinin yapması,
- (2) Tâyin edilen müddet zarfında fiilen çalışması,
- (3) İşi iyi yapması, sağlam yapması,
- (4) Kendisine emanet edilen malları muhafaza etmesi,
- (5) Telef garantisi

Bu borçlardan herbirini kısaca izah edeceğiz:

Bizzat Kendisinin Yapması

Çalışma akdinin işçiye yüklediği ilk borç; borç mevzuu olan işi sağlam bir şekilde, iş sahibinin maksadına uygun olarak yapmasıdır. Bu da ancak bizzat kendisinin yapması ile tamam olur. Çünkü her işçi, hususî sıfatlar, muayyen kalite, tecrübe ve maharetlere mâliktir. Bazan çalışma üzerine anlaşmanın sebebi bu olur. Meselâ bir şahıs, meşhur bir ressamla yağlı boya bir tablo yapmak üzere anlaşır, ressam bunu talebesine, yardımcısına veyahut başka bir ressama yaptırırsa, ücrete hak kazanmaz. Zira ressamın üstünlüğü ve mahareti bu işde bizzat maksuddur. Yine bunun gibi meselâ bir bina yapıcısını veya bir terziyi veyahut bir çocuk muallimini ücrete tutsa, bunlardan herhangi birisi de bu işi yapmak için başka birisini vekil

* Bu yazı Muhammed Fehr Şakfe'nin "İslâm'da İş Ahkâmı ve İşçi Hakları" isimli eserinin Nida Yayınları tarafından hazırlanmış (İstanbul, 1968, çeviren: İhsan Toksarı) basımından alınmıştır. Söz konusu kaynak metindeki imlaya, bazı hatalar da dahil olmak üzere, sadık kalınmıştır. Metnin anlaşılması için gerekli olduğu durumlarda editör notları eklenmiştir. Metnin yayımlanma sürecindeki izin ve katkılarından dolayı İhsan Toksarı hocamıza teşekkür ederiz (Editör).

etse caiz olmaz; ücrete hak kazanmaz. Ancak iş sahibi bu vekâlete muvaka-fat ederse, ücrete hak kazanır. Çünkü bu işler hususî maharet ister. Bazan iş sahibi anlaşmayı imza ettiği zaman bizzat bunu kasetlemiştir.

Bunun içindir ki, fakihler bu akidlere, “icaret-i ayn” (şahsen kiralama) ismini vermişlerdir. Çünkü muhatabın şahsıyla irtibatı vardır. Şâfi olan Remlî der ki: “İş sahibi, ben seni böyle yapman yahut bunun için yahut bu iş için seni ücretle tuttum veyahut kiraladım, derse, işte bu icaret-i ayn’dır. Çünkü hitab, muhatabın şahsıyla irtibatına delâlet etmektedir. Sanki “senin şahsını ücretle tuttum” demektir.”¹

Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye’nin 571 inci maddesi açıkça tasrih eder ki: Ücretli: bizaat kendisi çalışmak, üzere ücretle tutulan kişidir. Başkasını –kendisinin oğlu ve hizmetçisi bile olsa- kullanamaz. Çünkü üzerinde anlaşılan şey muayyen bir mahalden (şahıstan) yapılmasıdır. Başkası onun yerine kâim olamaz. Nitekim üzerinde anlaşılan menfaat, bir şahsı bir ay müddetle hizmet için ücretle tutmak şartıyla olsa, başkası onun yerine o işi yapamaz. Bir kimse, bir terziye bizzat kendisi yapmak üzere bu kadar paraya dikmek için bir elbise verirse, terzi başkasına diktiremez. Eğer başkasına diktirir ve telef olursa tazmin eder.”²

Fakat nass, akdin icrası esnasında şunu sarahaten şart koşar: “İşçi işin icrasını bizzat yapmalıdır”. Bu şarttan sonra başkasını vekil etmesi hakkı var mıdır? Yahut bunu örfe mi terkeder? Yoksa işin mahiyetine mi terk edilir?

Bunun cevabını verebilmemiz için hususî ücretli ile umumî ücretliyi ayırd etmemiz lâzımdır. Anlaşma, terzi, marangoz, demirci gibi umumî ücretli (ücret mukabilinde herkese iş yapan) ile yapılırsa, akid esnasında sarahaten bildirilmesi lâzımdır. Zira bunların âdeti ve işlerinin icabı yardımcı işçi çalıştırmaktır. Eğer san’at sahibine bizzat kendisi tarafından yapılacağı şart koşulmazsa, kendi nezareti altında, kendisinin gösterdiği şekilde işi yapmak üzere, yardımcı çalıştırması caizdir.

İş sahibinin hitabı, muhatabın şahsına o işin bağlı (mürtebit) olduğunu gösterir şekilde olursa, bu da şart yerine geçer. Meselâ, ona şöyle demiş olsaydı: “Şöyle çalışmak için seni ücretle tuttum, yahut kiraladım” bu söz şart yerine kaim olur. İşin icrası borçlu tarafından yapılıncaya kadar hususî kıymet ilâve ediliyorsa ve başkasına vekâleten yaptırdığı bu hususî kıymeti alamıyorsa, bu da şart yerine kaim olur. Meselâ meşhur bir ressamın işi, mutehassıs fen adamının işi gibi.

1 Nihayet-ül Muhtac, c: 5, s: 262.

2 Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye’nin 571 inci maddesinde “Rüstem Baz”ın şerhine bak.

Yine işin mahiyeti, hususî ve muayyen bir durum icab ettiriyorsa, bu da şart yerine geçer. Meselâ cerrahî bir ameliyat yapması için bir doktor ile anlaşsa, tabib o ameliyatı başkasına yaptırırsa, hatta yaptırdığı o şahıs mütehasıs da olsa, onun idaresinde bizzat muayyen bir doktorun yapması şart koşulmazsa, hastahane bu durumda herhangi bir doktora yaptırarsa, ücrete hak kazanır, yalnız o doktorun bu işin mütehasısı olması şarttır.

Eğer akid hizmetçi, memur gibi hususî ücretli ile yapılırsa o işde vekâlet caiz değildir. İsterse akid esnasında böyle yapılacağı sarahaten bildirilmese de yine caiz değildir. Zira akid, işçinin şahsına göre yapılmakta ve işçinin üstünlüğüne, maharetinin farklı olmasına göre ücretin az veya çok olması değişmektedir. “Metalib-i Ülinnühá” da şu şekilde varid olmuştur: “Hususî ücretli³ ücretle tutulduğu işde, işini, başkasına vekâletle yaptıramaz. Zira akid onun şahsına nazaran yapılmıştır.”⁴

Buna istinadendir ki, memur yapmakla mükellef olduğu iş için başkasını vekil bırakamaz. İsterse almış olduğu ücreti tamamen ona bıraksın. Şimdi bazı memurların yaptığı gibi, maaşının az kısmını vekile vermek, geri kalanı kendisine bırakmak, bu kısmı haram olarak haksız yemek nasıl olur? Allah şöyle buyurur: “Ey îman edenler! Mallarınızı aranızda haram sebeblerle yemeyiniz.”⁵

Eğer iş sahibi âkil, bâliğ olursa, cebir ve ikrah olmaksızın izniyle vekâlet helâl olur. Eğer iş sahibi ferd ise, böyle olur. Eğer kollektif şirket ise, bütün kollektif ortakların rızası lâzımdır. Eğer anonim şirket ise, bütün hissedarların muvafakatı lazımdır. Ancak zaruret halinde idare meclisinin muvafakatı ile iktifa edilir. Eğer iş sahibi devlet ise, vekâlete müsaade verilmesi doğru olmaz. Ancak zarurî hallerde ve muvakkat olarak vekâlete izin verme hakkı olabilir. Zira şer’î vacib, millet mümessillerinin bütün tasarruflarının, âmme menfaati ile kayıtlı olmasını icab ettirir. Haksız olarak devlet mallarında yolsuz işleri mübah görmek ve müsaade etmekle amme menfaati yoktur.

Belli Müddet Zarfında Fiilen Çalışmak

Fakîhler (İslâm hukuçuları) açıkça beyan ederler ki, icare (ücretle çalışmak), menfaatleri satmaktır. Bunun içinde menfaatin miktarını bilmek lâzımdır. Çünkü icare bir satıştır. Satış ise mikdarın malum olması ile mümkündür.

3 Ücretli mefhumu bareme tâbi olan maaşlı, tâbi olmıyan ücretli, müstahdemleri, hepsini şümulüne alır.

4 Metalib-i Ülinnühá, c: 3, s: 626.

5 Nisa sûresi, âyet: 29.

Biz gördük ki, menfaat ya müddetle veya iş ile takdir edilir. Müddetle takdir edilirse, günlük olarak ittifak edilen saat kadar işçinin çalışması lâzımdır. Eğer bu saatlerin miktarı akitle sınırlandırılmamış ise, işçi örfte maruf olan zaman kadar çalışır. Kanun şimdi örf yerini tutar.

Eğer kanun, günlük iş zamanını sekiz saat olarak tahdit etmiş ise, bu müddet zarfında işçi tam olarak çalışması lâzımdır. Bu müddetin içine işçinin elbisesini değiştirmesi, yemek yemesi ve istirahatini temin etmesi için geçirdiği vakitler girmez.

Ancak şu kadar var ki, işçinin çalışmaksızın yemek için, elbise değiştirmek için geçirdiği vakitle, iş olmadığı için çalışmaksızın geçirdiği vakit arasını tefrik etmek lâzımdır; iş olmadığı için çalışmaksızın vakit geçirilmesinde işçi tam ücrete hak kazanır. Boş durma müddeti fiilî çalışma olarak kabul edilir. Çünkü o, nefsinin o işe vakfetmiştir, fakat iş sahibi ona çalışma imkânı vermemiştir. Buna fabrikalarda “boş saatler” denir. Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye’nin 425’inci maddesi bunu tasrih eder: “Hususî ücretli, icare müddetinde çalışmaya hazır olduğu vakit, ücrete hak kazanır, bilfiil çalışması şart değildir. Fakat çalışmadan imtina edemez. Eğer çalışmaktan imtina ederse ücrete hak kazanamaz.”

İşçi fiilî çalışma saatinden eksiltmek için kaçma, kaytarma, yapmama yollarına başvurursa, iş sahibini aldatmış olur, Allah Taâlâ huzurunda günahkâr olur, Allahın rahmetinden tard edilmiş olur. Allah Taâlâ şöyle buyurur: “Allah hainlikte ileri gitmiş günahkarları sevmez.”⁶

Buna binaendir ki, memur, resmî devam müddetince vazifesi ile alâkalı olmayan başka bir iş yapmak için makamını terk edemez. Çünkü resmî devam zarfında işçinin (memurun) vakti devlet için mülktür. Millet temsilcisinin buna müsaade etmesine cevaz yoktur. Ancak devlete kaybettirdiği faydayı tazmin eder.

Metalib-i Ülinnühâ’da şöyle varid olmuştur: “Hususî ücretli, müstecirin (kendisini ücretle tutan) işinden başka bir iş yapsa ve ona zarar verse, müstecirin kaybettiği kıymeti ücretliye ödetme hakkı vardır. Sahih görüşlere (yani Hanbelî mezhebinde sahih görüşler) göre böyledir.⁷ Muğnî’de şöyle varid olmuştur: “Onu bir iş için ücretle tutsa, ücretli, çalışma zamanında Kur’an okusa, ücretle tutana Kur’an okumasıyla zarar verirse, O, Kur’an okuması sebebiyle, ücretle tutana kaybettirdiği işin kıymetini ödemesi lâzımdır. Ücretle tutanın bu kıymeti almaya hakkı vardır.”⁸

6 Nisa Süresi, âyet: 107.

7 Metalib-i Ülinnühâ, c: 3, s: 674.

8 Metalib-i Ülinnühâ, c: 3, s: 59.

Ümid edilir ki, bu emaneti (işlerin ona yapılmasını tevdi) vefa derecesine ulaştırmayı mümkün kılan en mühim gayedir. Emanet, vefa ise İslâmî terbiye de umumî kaidelerdendir.

Eğer menfaat iş ile takdir edilirse işçi, akidde ittifak edilen müddet zarfında o işi bitirmesi lâzımdır. Eğer tehir ederse, iş sahibine zarar verirse, zararı karşılaması tazmin etmesi lâzımdır. Ancak bu tehir, tâkatinin, gücünün dışında bir sebeble vukua gelmişse, zararı tazmin etmez.

İşi Sağlam Yapması

İslâm, müntesiblerine birtakım ahlâkî borçlar yükler ki, onu yerine getirmeleri lâzımdır. Yoksa Allah huzurunda günahkâr, insanları aldatıcı olurlar. Bu borçlardan birisi de hâkimin (devlet reisinin) onu murakabe etmesi, Şârîe (kanun koyucu–Allah’ın kanunlarına) muhalefet etmesi üzerine cezalandırılması lâzımdır. Hile yapmamak gibi. Borçlardan birisi de kalbinin, vicdanının murakabe etmesi ve alemlerin Râbbi olan Allahın mükâfatlandırması, cezalandırmasıdır; işi sağlam ve iyi yapmak gibi.

Müslüman işçi, çalışmasından, işi iyi yapmasından, sağlam yapmasından ve ayıplardan sâlim yapmasından mesuldür. Allah teâlâ şöyle buyurur: “Yaptıklarınızdan elbette mes’ul olacaksınız.”⁹

Peygamberimiz (S.A.V.) tâbiilerini, işi sağlam yapmaları için teşvik eder, onların rağbetlerini celbeder ve bunu Allah’a yaklaştıran en sevgili bir yakınlık vesilesi olarak kabul ederdi. Şöyle buyurdu: “Sizden biriniz bir iş yaptığınız vakit, sağlam yapmasını Allah muhakkak sever.” Diğer bir rivayette: “İşçinin işi yaptığı vakit, güzel yapmasını Allah muhakkak sever.”¹⁰

“Siracüt-Münîr”de şöyle varid olmuştur: “İlâhî imdat, yardım işçinin çalışmasına göre iner. Kimin çalışması en mükemmel, en sağlam olursa, hasenat (sevablar, iyilikler) ona kat kat pek çok olarak verilir.”¹¹

İşi sağlam yapmaktan maksat, işi öyle bir muhkem yapmaktır ki, en küçük bir söze mahal kalmamalıdır. Ekmekçiye** nisbetle işin sağlam yapılması unu ince öğüttürmek, eletmek ve iyi pişirmektir. Terziye nisbetle sağlam ip kullanması, diktiren şahsın bedenine elbise tam oturması, muvazeneli

9 Nahil Süresi, âyet: 93.

10 Beyhakî rivayet eder, her iki hadis de “hasenligayrihi”dir.

11 Siracül-Münîr, c: 1, s: 413.

* Siracül-Münîr (Ed.)

** Ekmekçi (Ed.)

olmasıdır. Elektrikçiye nisbetle birleşen, ayrılan yerleri sağlam yapması, cereyan kaçaklığına mahal vermemesidir. Memura nisbetle, muameleleri dikkat ve süratle yapması, müracat edenlerin işlerini kolaylaştırmasıdır. Çiftçiye nisbetle meyveleri iyileştirecek çarelere başvurması, ağaçları aşılması, zararlı otları koparması, kuru ağaçları kesmesi, yeri gübrelemesidir. İşi sağlam yapmanın aksi de ihmal ve çürük yapmaktır.

Sağlam yapmamak, aldatmaktan (hile) açıkça farklı olur. Sağlam yapmamak, gaffet, ihtimamsızlık, hassasiyetin azlığından meydana gelir. Kasıd olmaksızın vukua gelir. Bu, ancak vicdanî ve ruhî kontrol önünde eğilir. Aldatma, hile ise şuur ve iradenin mahsûlüdür. Bu takdirde kasıtlı bir iştir. Şârîin (kanun koyucunun) cezalandırmasına maruzdur. Nitekim uhrevî cezaya da çarptırılır. Sağlam yapmamak insanlara zarar vermek kasdıyla olursa, hile ve aldatmaya inkılâb eder, yapan aldatıcılar gibi cezalandırılır.

Ekmekçiye nisbetle hile; buğday ununa nebatî unlar, kül, arpa unu karıştırmasıdır. Bu, ancak kasıtlı, fazla para elde etmek, haram kazanç temin etmek arzusu ile olur. İhmâl ve sağlam yapmamaya misal olarak verilen ekmeği iyi pişirmek bir kasıt neticesi ise aldatma olur. Bunu yapanlar, aldatanlar ve hile yapanlar gibi cezalandırılır. Bakkala nisbetle aldatma, süte su katılması, tereyağına, ezilmiş toz hale getirilmiş patates katılmasıdır. Terzilere nisbetle aldatma, zayıf iplik kullanılması, âdi astar, telâ kullanmasıdır. Bina yapanlara nisbetle binaya yetecek çimento katmaması, sütunları tam kaidesine oturtmamasıdır. Buna benzer, fasid zekâların icad ettiği pek çok aldatma, hile usûlleri vardır; saymakla bitmez. Aldatma, insanların mallarına, ruhlarına musallat olan içtimaî hastalıkların en tehlikelerindedir. Nice binalar var ki, yapıcılarının hilesi sebebiyle sâkinlerinin başına yıkılmıştır. Nice insanlar var ki, satıcıların hilesi yüzünden zehirlenmişlerdir. Bunun içindir ki, Allah Teâlâ onları hıyanet ve günahla vasıflandırdığı vakit, hayret etmemelidir. Allah şöyle buyurur: “Allah, hıyanette ileri gitmiş günahkârları muhakkak sevmez.”¹² Ve diğer bir âyette şöyle buyurur: “Allah, hainlerin hilesini hiç şüphesiz muvaffakiyete erdirmeyecektir.”¹³

Allah Resûlü aldatıcılardan teberrî etti, şöyle buyurdu: “Bizi aldatan bizden değildir.”¹⁴ Fakihler tasrih ederler ki: “İslâmda samimî olan devlet reisinin en mühim vazifelerinden birisi, sanayide sanatlarda hileyi kontrol etmek ve

12 Nisa Sûresi, âyet:107

13 Yusuf Suresi, âyet: 52.

14 Müslim, İbn-i Mâce, Tirmizî, Bezzaz, Taberanî, İbn-i Hibban.

suçluları cezalandırmaktır.”¹⁵ Bazıları, (İbn-i Kattan gibi) Hile karıştırılmış malların itlâfına, imhasına fetva vermiştir. Kötü dokunmuş kumaşları yakmak gibi. İbn-i Akkab: “Tasadduk edilmelidir; parça parça yapılmalı, fakirlere verilmelidir. Hileli ekmek de fakirlere verilmelidir.” der.¹⁶

Kendisine Emanet Malları Korumak

İşçi yahut hususî ücretli, kendi eline teslim edilen nakit, âlet ve edevat üzerine emanetçi olmuştur. Telef olanları tazmin etmez. Ancak kasdî olarak telef ederse, veyahut telef olmasında kusuru varsa, o zaman tazmin eder.¹⁷ Kur’an-ı Kerim beyan eder ki, çalışanın en hayırlı sıfatı kuvvet ve emanettir. Allah şöyle buyurur: “O ikiden biri, ‘babacığım dedi, onu ücretle tut, çünkü ücretle kullandıklarının en hayırlısı, şüphesiz ki, kuvvetli, emin (kendisine emanet edilebilen) olan adamdır.”¹⁸

Allah Resûlü (S.A.V.) işçiyi, efendisinin malını muhafaza ile mes’ul etti: “Hepiniz güdücüsünüz. Hepiniz güttüğünden mes’uldür, hizmetçi, efendisinin malını güdücüdür, güttüğünden mes’uldür.”¹⁹

O, malının muhafazasından, teçhizatın korunmasından, âlet ve edevatın kullanılmasından mes’uldür. Kirlendiği vakit temizler, ihtiyaç hasıl olduğu vakit yağlar. Bozulduğu vakit, tamir eder. Ona gücünün üstünde yük yüklemeyiz. Onu ancak tahsis edilen işde kullanır. Bunları aşarsa, Allah huzurunda ve iş sahibi karşısında mes’uldür. Buna binaen biletçi, iş sahibinin malından ikram edemez, bedava bilet kesemez. Çünkü bu kendisine emanet edilen mala kötülüktür. Ona riayetsizliktir. Dostuna, yahut akrabasına ikram etmek isterse, ona bir bilet keser, kıymetini maaşından öder.

Devlet maliye memurunun, vergi ile mükellef dostundan vergi borcunu talebi ihmâl etmesi helâl olmaz. Mürur-u zamanla düşmesi için yapmış olduğu bu hareket, İslâmın kendisinden talep ettiği emanet duygusuna muhaliftir.

Devlet memurunun yahut bir müessese memurunun, iş telefonunu hususî ihtiyaçları veya arkadaşları ile konuşmak için kullanması da helâl değildir.

Yine iş arabasını, ailesinin çocuklarının nakli, evine ait ihtiyaçları temin için kullanması helâl olmaz. Nitekim tenezzüh ve kendi ihtiyaçlarını temin-

15 Hasbe, 13.

16 El Hasbe, s: 55.

17 Mecelle'nin 610 uncu maddesine bak.

18 Kasas Süresi, âyet: 26.

19 Buharî, Müslim.

de kullanması helâl değildir. Ancak, iş sahibi ferd ise müsaade etmesiyle helâl olur. İş sahibi devlet ise kanunî mümessillerin müsaade etmesi doğru olmaz. Çünkü, millet temsilcilerinin tasarrufları, âmme maslahatı ile şer'an mukayyedir. Memurun evine zerzevat taşımakta da âmme menfaati yoktur. İş sahibi iştirakçileri bilinmeyen hayır cemiyeti ise, cemiyet reisi veya idare heyeti bu müsaadeyi vermeye malik değillerdir. Çünkü onların tasarrufları, cemiyetin gayeleri ile mukayyedir. Ancak teberrular hangi maksatlarla toplanıyor ise, ona göre tasarruf edebilirler. Hiçbir hayır cemiyetinin gayesi, âzalarından birini sevindirmek, rahat ettirmek, vasıtalarını onun hususî işlerinde kullandırmak olamaz. Çünkü bu gibi hayır cemiyetlerinin, hiçbir şahsa bunu teberru etmesi mümkün değildir.

İşçi kendisine bırakılan malı, iş sahibinin beyan ettiği hududun dışında kullanamaz, israf edemez, döküp saçamaz. Müslüman işçi iş sahibinin malına bakımda yetim malına bakan vasî mevkiine kendi nefsinı koymalıdır. Zira Hz. Ömer İbn-i Hattâb (R.A.) şöyle buyurdu: "Kendi nefsimi Müslüman beytülmali hususunda yetimin vasîsi mevkiine koydum."²⁰

Yine işçinin grevle işini âtil bırakmaya hakkı olamaz. Zira bunda, kendisine emanet edilen iş sahibinin mallarına zarar vardır. Gerçekte grev, akid şartlarını değiştirmek için başvuru olan gayrimeşru bir vasıtaadır. Zalim kapitalist nizamın eserlerinden kötü bir eserdir. Öyle ki grev, devletin iş sahibine yardım ettiği ve işçilerin haklı talepleri karşısında iş sahiplerini desteklediği zaman, Avrupa işçisinin gasbedilmiş bazı haklarını alabilmek için başvurduğu yegâne vasıtaadır. Grevin devlete ve iktisadiyatına verdiği kötü neticeler gizli değildir. 1/7/1966 da nihayet bulan İngiliz deniz işçilerinin grevinde bu açıkça meydana çıktı. İngiltere'de ticareti iki aya yakın durdurdu ve İngiltere iktisadına çok kötü tesir etti.

Telef Olanı Tazmin

Fakihler hususî ücretli ile umumî müşterek ücretlinin telef olanı tazmin etme meselesini birbirinden tefrik ettiler. Onlara göre; hududu aşmamak şartıyla hususî ücretli telef olanı tazmin etmez. Hududu tecavüz ederse, o zaman öder.²¹ Bu sebepledir ki, Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye'nin 610 uncu maddesi tasrih eder: "Ecir-i hâss (hususî ücretli) emîndir (kendisine güvenilen kimsedir). Yedinde bigayri sun'ihî (elinde, kusuru olmaksızın) telef olan

²⁰ Umumî Borçlar Nazariyesine giriş, s: 158.

²¹ ElKafi, c: 2, s: 329.

malı zamin olmaz (tazmin etmez). Ve keza bilâ teaddî (hududu aşmaksızın) kendi ameliyle (yani kendisine izin verilmiş olan şeyi yapmakla) telef olan malı dahî zamin olmaz (tazmin etmez).”

İşçi, iş âletini kırsa, yahud bozsa, sanat âletini telef etse, eğer hududu aşmamış ve kusuru yoksa veya elinde olmıyan haricî sebeplerle vukua gelmiş ise, kırılan, bozulan veya telef olanları tazmin etmez, ödemez. Eğer bu, intikam ve kin için iş sahibine zarar vermek kasdı ve iradesi ile meydana gelirse, öder. Garaz ve kinden uzak ehl-i vukufun takdir ettiği zararı öder. En mühim fıkıh kaidelerinden birisi de şudur: “Zarar, imkân mikdarınca takdir edilir (ödenir).”

Fakihler, müşterek ücretlide ihtilâf etmişlerdir. Mecelle, hududu aşmasa ve kusursuz olarak zarar vukua gelse bile tazminine kâil olmuştur.

Mecelle'nin 611'inci maddesi şöyledir: “Müşterek ücretli, ister hududu tecavüz etsin veya etmesin, kusuru olsun veya olmasın kendi fiili ve sanatından doğan zarar ve kaybı tazmin eder.”

İmam-ı Mâlik, İbn-i Ebi Leylâ, Ebu Yusuf ²², İmam-ı Ahmed²³ bu reydedir. Allah Resûlünün ashabından Ömer ve Ali (R.A.) nin reyî de budur. Hallas İbn-i Amr rivayet eder ki, Ali (R.A.) ücretliye tazmin ettirirdi.²⁴ Bükeyr bin Abdullah bin Elkeşec rivayet eder ki; Ömer İbn-i Hattâb, sanatkârlara tazmin ettirirdi.²⁵ Şureyh ve Mekhul'den rivayet edilenler de bunu doğruladı.²⁶

Zahiriyye tazmin edilmemesine kâil oldu. Ancak tecavüz olduğu sabit olursa, öder. Söz, delil olmadıkça muteber söz, yapının sözüdür. Ona yemin verdirilir.

İmam-ı Azam Ebû Hanife ücretsiz çalışanın ödememesine kâil oldu. Ücretle çalışan ise öder. Malikî ise bunun aksine, müşterek ücretli ister ücret karşılığında, ister ücretsiz, iş sahibi ister hazır olsun, ister olmasın, işçi telef ettiğini öder der. Hanbelî mezhebinde ise, güzel tafsilât vardır. Kaadî ve ashabı şuna kail oldu: Ücretle tutanın mülkünde ücretli çalışırsa, tazmin etmez. Bir terzi yahut bir ekmekçiyi evinde çalıştırmak için alması gibi. Bu, yakacakta israf, vaktinden evvel pişirmeye onu zorlamak, vaktinden sonra onu fırında terk etmek gibi hududu tecavüz eden yola başvurmadiği

²² Bidayetül Müctehid, c: 2, s: 229.

²³ ElKafi, c: 2, s: 329.

²⁴ ElKafi, c: 2, s: 329.

²⁵ ElKafi, c: 2, s: 329.

²⁶ Elmahalli, c: 8, s: 329.

takdirde tazmin etmez. Eğer bu şekilde hududu aşarsa, tazmin eder.²⁷ Zira onu, kin ve düşmanlığı ile telef etmiştir. Eğer böyle olmazsa, tazmin etme yoktur. Çünkü o, kendini iş sahibine teslim etmiştir. Onlar hususi ücretliye benzetmektedirler. Eğer çalışma, ücretle tutan kimsenin mülkünün dışında yapılırsa işçi eliyle telef ettiğini öder.²⁸

Fakîhler, işin tabiatı bakımından çok bozulmaya, eksilmeye ihtimali olan bir iş ise, bunu tazminden istisna ettiler; tazmin etmez dediler. Buna takrirî amel dediler. Cevher delmek, yüzük kaşı oymak, kılıç doğrultmak, fırında ekmek pişirmek, hastanın doktorun huzurunda ölmesi gibi. Ancak hududu tecavüz ederse, o zaman tazmin eder. Meselâ dahiliye mütehasısı olan bir doktorun hastanın cerrahî ameliyatını yapması gibi. Yahut tıbbî örfde küçük görülmesi mümkün olmıyan fahiş bir hata yaparsa, yine tazmin eder. Eğer doktor marifet ehli olmazsa, yani sanatı yapmaya ruhsatı yoksa, dövmeli, hapse atmalı, diyet verdirmelidir.²⁹

Sanatkâr ile sanatkâra iş veren, sanatın icrasında ihtilâfa düşerlerse, meselâ malik, terziye dikmesi için bir elbise veriyor, terzi bir kaftan dikiyor ve malike “bana bir kaftan yapmamı emrettin” derse, malik ise: “bilâkis gömlek yapmanı sana emrettim” derse Şâfiîlere göre en ezhar (şayan-ı kabul) malike yemin verdirmek suretiyle onu tasdiktir; ücret vermez. Terzi, izinsiz bu şekilde yaptığı sabit olduğundan eksik olanı ödemesi lâzımdır. Asolan tazmindir; o da gömlek kesilme ile kaftan kesilme arasındaki kıymet farkıdır. Nitekim Sebkî, bunu tercih etti. Çünkü kesmenin aslına izin verilmiştir. Ebû Hanîfe de buna benzer kanaattedir. Malik ve İbn-i Ebî Leylâ derler ki: “Muteber söz yapanın sözüdür.”³⁰ Hanbelîler de bu reydedirler. Çünkü ücretli bunu kesmeye izinlidir, ihtilâf ancak sınıftadır. Yapıcı ile iş sahibi yapılanı red hususunda ihtilâf ederlerse, İmam-ı Malik, reddin olmamasıyla iş sahibinin tasdikine taraftardır. Sanatkâr red hususunda delil ikame etmesi lâzımdır. İbn-il Macişûn buna muhalif oldu ve şöyle dedi: “Eğer sanatkârlara verilen beyyinelî değilse, (yani şu şekilde yapılacaktır diye izah ettiğine dair delil, vesika yoksa) muteber söz sanatkârların sözüdür. Eğer beyyine ile onlara verilmiş ise muteber söz, iş sahibinin sözüdür. Sanatkârlar ancak haklı olduklarına dair delil, vesika göstermek suretiyle kurtulabilirler.

27 Elmahallî, c: 8, s: 201.

28 Elkâfî, c: 2, s: 329.

29 Bidayetül Müctehid, c: 2, s: 231.

30 Bidayetül Müctehid, c: 2, s: 231.

İmam-ı Malik ashabı, yapılan şeylerin helâk olması ve sanatkârlardan tazminatın ve sanatkârlardan tazminatın düşmesi hakkında beyyine (vesika, delil) olduğu vakit, onlara ücret verilmeli mi verilmemeli mi? Bu hususta ihtilâf ettiler.

İbn-i Kasım der ki: “İşin tamam edilmesinden yahut bir kısmının tamam edilmesinden sonra helâk olmuş ise, ücret alamaz.” İbn-i Muvaz ücret alması lâzım geldiğine dair fetva verdi. İbn-i Muvaz’ın itibar ettiği cihet şudur: “Musibet müstecire (ücret verene) geldiğine göre sanatkârın çalışması batıl olmaması lâzımdır.” İbn-i Kasım’ın itibar ettiği cihet de şudur: “Ücret iş mukabilinde verilmesi icabeder. Bunu, ücretlinin ihmali yüzünden helâk olmasına benzetti.” İbn-i Rüşd, İbn-i Muvaz’ın kanaatinin daha makul olduğuna kail oldu. Fakat İbn-i Kasım’ın kanaati maslahat bakımından daha çok uygundur. Çünkü musibete sanatkârların da iştirakini sağlayan reydir.³¹

İşçinin Hakları

İşçinin vazifelerine karşılık hakları da vardır. Bunlar ya devlet veyahut iş sahibi üzerine yüklenen borçlardır. Şu şekilde hülâsa etmek mümkündür:

- (1) Çalışma hakkı,
- (2) Ücret ve buna eklenen haklar,
- (3) Çalışma şartlarını iyileştirme hakkı,
- (4) Tazminat hakkı.

Bu haklardan herbirini tafsilâtiyle anlatacağız inşaallah.

Çalışma Hakkı

İslâmda devletin en mühim vazifelerinden birisi de toplumu islah etmek ve Allahın, insanların hizmetinde kıldığı bütün tabii ve diğer gelirlerden faydalanmak suretiyle, o toplumu takviye etmektir. Bu da çalışan eli meşgul etmek ve fakirlik, mahrumiyetle daima irtibatı olan işsizliği tamamen önlemekle olur.

Peygamberimiz (S.A.V.) daima fakirlikten Allaha sığınır, fakirliği küfürle daima eş tutardı. Küfür inkâra götürdüğünden en kötü beşeriyet sıfatlarındandır.

³¹ Bidayetül Müctehid, c: 2, s: 231.

Fakirlikle muharebede, toplumun refahını gerçekleştirmede, kuvvet ve enerji vasıtalarını artırma hususlarında İslâm prensiplerinde bir âhenk vardır. Bu sebeptendir ki İslâm, çalışma hürriyetini kabul etmekle iktifa etmemiştir. Müslümanları, mübah işleri diledikleri şekilde yapmaları için onları teşvik etmiş –imkânlar, vesileler buna müsaitse– yapmaları için cesaret vermiştir.

Çalışmak, içtimaî vazife olarak elbette devletin tanzimine ihtiyaç gösterir. Devlet, işsizliği önlemeye çalışır, çalışmaya muktedir olan kimselerin topluma yük olmalarına müsamaha etmez. Güçlü insanların halkın artığı ile, sadakaları ile yaşamasına müsamaha etmez.

Beşeriyetin efendisi Allah Resûlü, sahâbesinden insanlardan birşey istememeleri hakkında ahd (söz) aldı.

Bunun içindir ki, işsizlere çalışma imkânını hazırlamak İslâmî devletin vazifelerindedir. İnsanlık örneği Peygamber Efendimiz İslâmî devlet reisi olarak, işsizlerden herhangi birisi için çalışma imkânı hazırlamak için büyük ihtimam gösterirdi. İşte bu, bir peygamber sünnetidir. İslâmî devletler bununla mükellef olmalıdır. Bunu tatbik etmek zamana göre, toplumların seviyesine, inkişafına göre değişir. Bir gün Ensar³² dan birisi, Peygamberimizden (S.A.V.) bir miktar mal istedi, kendisi ise kuvvetli ve sıhhatli idi, Allah Resûlü ona sordu: “Senin evinde hiç bir şey yok mudur?” O da: “Evet, kalın kumaş var, bir kısmını giyeriz, bir kısmını yaygı olarak kullanırız. Bir de su içtiğimiz kap var” dedi. Allah Resûlü: “Onları bana getir” dedi. Allah Resûlü onları eline aldı ve şöyle buyurdu: “Bunları kim satın alır?” Bir şahıs: “Ben onları bir dirheme alırım” dedi. Allah Resûlü: “Kim bir dirhem üzerine artırır?” diyerek iki veya üç defa tekrarladı. Bir şahıs da: “Ben onları iki dirheme alırım” dedi ve onları ona verdi, iki dirhemi aldı ve satılan eşya sahibi Ensariye verdi ve şöyle buyurdu: “Bir dirhemi ile taam al, ailene götür, bir dirhemi ile de keser al bana getir.” O da aldı getirdi. Hz. Peygamber ağaç parçasını eliyle bağladı, sonra şöyle buyurdu: “Git odun kır ve sat, seni on beş gün görmeyeceğim.” O da böyle yaptı, sonra geldi. On beş dirhem kazanmıştı. Bir kısmı ile elbise bir kısmı ile taam aldı. Allah Resûlü bunun üzerine şöyle buyurdu: “Bu senin için kıyamet gününde, yüzünde dilencilik bir nokta olarak gelmesinden daha hayırlıdır. Dilencilik (istemek) ancak üç kişi için doğru olur: Çok şiddetli fakir olan, korkunç şekilde borçlu olan, hastalıklı elem verici kana sahibi olan.”³³

32 Hz. Peygamber devrinde müslüman olan Medine’li Ashaba denir.

33 Tirmizî.

İslâm, işsizlere çalışma imkânı vermek için malî vasıtaları yoketmemiş, bilâkis beytülmalin, (hazinenin) her gelir kaynağından fakirlere, miskinlere bir hisse ayırmıştır. Bunlar ister müslüman ister gayrimüslim olsun, devlet, onların ihtiyaçlarını temin etmekle mükelleftir.

Allah (C.C) Kur'an-ı Kerim'de zekâtın sarf yerlerini beyan etmiştir: "Sadakalar Allah'tan bir farz olarak fakirlere, miskinlere (sadakaların) üzerine memur olanlara ... dır."³⁴ Âlimler, fakir ile miskin arasında tefrikde ihtilâf ettiler. Lûgatın ruhuna, teşriî hikmetine en yakın tefsir şudur: Fakir o kimsedir ki, çalışmaya muktedir fakat iş bulamıyor, yahut buluyor, fakat aldığı ücret ailesinin nafakasına kâfi gelmiyor. Miskin de o kimsedir ki, çalışmaktan âcizdir; âmâ, kötürüm, çolak ve saire gibi.³⁵

Ücret Hakkı ve Mülhakatı

Ücret, lûgatta kiralamaktır. Fakihler şöyle tarif ettiler: "İfa edilen bir menfaate bedel olarak verilen maldır."³⁶ Âmmeciler ise şöyle tarif etmişlerdir: "Ücret işçiye çalışması karşılığında verilen her şeydir. Bütün ilâveler buna ekli olarak şeyin nevi ne olursa olsun. Bu şer'an da caizdir."³⁷ Allah şöyle buyurur: "Eğer sizin faidenize emzirirlerse, ücretlerini veriniz."³⁸

Âlemlere rahmet olarak gönderilen Allah Resûlü de şöyle buyurur: "Kıyamet gününde ben üç kişinin muhakkak hasmıyım: (1) Bir adam ki bana söz verir, sonra döner, (2) Bir adam ki hür kimseyi satar, parasını yer. (3) Bir adam ki, bir işçiyi ücretle tutar, ona işi yaptırır, ücretini vermez."³⁹

Ücrete Hak Kazanma

Hususî ücretli, çalışmasa bile kendisini iş sahibine teslim etmekle ücrete hak kazanır. Müşterek ücretli ise, bunun aksine işi yapmadıkça ücrete hak kazanamaz.

Âkidler, menfaati zamanla takdir ederlerse, akidle beyan edilen tarihten itibaren işçi ücrete hak kazanır. Akidde müddetin başlangıcı zikredilmemiş ise, işçi ücrete akid tarihinden itibaren hak kazanır.⁴⁰ Menfaati, amelle tak-

34 Tevbe Sûresi, âyet: 60.

35 Şerh'i Ahval-i Şahsiye, s: 431 (Profesör Mustafa Sibâî).

36 Mecelle 404 üncü maddesi.

37 1959 tarihli Suriye kanunu, madde: 3.

38 Talak Sûresi, âyet: 6.

39 Buharî.

40 Mecelle, madde: 485-486.

dir üzerine anlaştıkları vakit, eğer başka bir şart üzerine anlaşmamışlarsa, işçi işi bitirdiği tarihte ücrete hak kazanır.

Akidlerin şartlarına göre, ücretin verilmesinde acele etmek veya tehir etmek mümkündür.⁴¹ Ancak menfaat ifa edildikten sonra hemen verilmesi lâzımdır.⁴² Ancak tercih edilen şey, cumhurun reyidir. Mecelle de bu rey üzerine yazılmıştır. Eğer akdedenlerin, ikisinden biri tacili veya tehiri şart koşmazlarsa, işin yapılmasından sonra ücretin hemen verilmesi lâzımdır. Çünkü insanlık örneği Allah Resûlü şöyle buyurmuştur: “Ücretliye ücretini teri kurumadan veriniz.”⁴³ Fakihler tasrih ederler ki, boyacı terzi gibi müşterek ücretlinin, müstecir ücretini verinceye kadar eşyayı hapsedme hakkı vardır. Şayet tehiri şart koşulmamış ise, böyle yapma hakkı vardır. Eğer eşya elinde telef olursa, tazmin etmez. Ancak ücrete hak kazanamaz.

Ücretin Şekilleri

Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye'nin 463 üncü maddesi ücretin nevini sınırlandırdı: Satışta bedel (karşılık) olmaya salih olan icarede de (ücretle olan işlerde) bedel olmaya salihdir (elverişlidir). Ücret; şerîata göre nakidler, eşyalar, menfaatler, haklar gibi mal-i mütekavvim (dayanıklı mal, kabule şayan) olmalıdır.⁴⁴ Bu suretle, şarap, ölü, domuz gibi şeyler mütekavvim mal olmaktan çıkar. Çünkü şeriat nazarında bunlar mütekavvim olmayan mallardır.

Ücretlerde aslanan kanunî nakit para ile ödemektir. Ta ki işçi, muhtelif işlerinde bu parayı kolaylıkla kullanabilsin.

Akid, nakdi olan ve nevi, miktarı zikredilen ücreti ittifakla taazmmun^{*} ediyorsa, müstecir, akidde varid olduğu şekilde nevini, miktarını ifa etmesi lâzımdır. Eğer akidde zikredilenler müteaddit nevi nakde şâmil ise, ücret en çok revaçta olan neviden ödenmelidir.⁴⁵ Eğer anlaşmış olurlarsa müstecir, ücreti mesken, yemek, elbise veya herhangi bir eşya gibi aynî eşya olarak ödeyebilir. Yahud onu memleketin veya o sanatın örfüne göre ödeme hakkı vardır. Nitekim şarta yahud örfü göre ücretin bir kısmını da aynî eşya olarak ödeyebilir.

41 Mecelle, madde: 473.

42 Elmahalli, c: 8, s: 183.

43 İbn-i Mâce Ömer'den rivayet eder, Münavi der ki, hadis “hasen ligayrihi” dir.

44 Hanefi ictihatında fıkhi görüş; mal maddi eşyaya inhisar eder, müccerred haklara değil. Çünkü onlara göre bunlar mal değildir. Ancak şu kadar var ki, Hanefî mezhebinin dışında İslâmî fıkıh prensipleri bunu genişletir. Osmanlı Muhakemat Usûlü Kanunu 64 üncü maddesinde bunu tasrih eder.

* Tazammun (Ed.)

45 Akdül bey'i s: 89.

Aynî ücrette cinsinin, sıfatının ve miktarının malûm olması şarttır. Müşahede (o şeyi gözü ile görmek) vasıf yerine geçer.⁴⁶ Eğer nevi, miktarı bilinir ve sıfat zikredilmezse, bizzat mezkûr nev'in orta vasıflarında ödenir.⁴⁷ Fakihler ücretliyi giydirme ve yedirme karşılığında tutabileceğine cevaz verdiler. O zaman örfe göre, maruf ile yedirip giydirmesi lâzımdır, dediler. Ancak onun muvafakat ettiği gıdalardan yedirir. Domuz, şarap gibi haram yediremez. Hasta olduğu için yememesi ve yemekten âciz olması nafakayı düşürmez. Eğer yemekten âciz ise, parasını nakde mukavvim olarak nakidle öder.⁴⁸

Ücretle Mükellefiyet

İş sahibi, cebir ve ikrahsız iki tarafın rızası ile akid tamam olduğu vakit, akidde beyan edilen ücreti ödemekle mükelleftir. İkraha (zorlama) maddî de olabilir, manevî de olabilir, ikisi de birdir.

Ancak şu kadar var ki, ücreti, akid yapılırken tahdid etmek bazan iki taraf arasında müsavî olmıyan bir pazarlığa, anlaşmaya götürebilir. İş sahibi kuvvetli durumda olabilir. Bilhassa işsizliğin çok olduğu, ücretlerin düşük olduğu zamanda işçi nefisini ve ailesini geçindirmek, onların imdadına yetişmek kaygusu ile çalışmasının ve maharetinin karşılığında çok aşağıda olan bir ücretle anlaşmaya mecbur kalır. Fıkıh ve ecnebî ictihad bu gibi durumlara bir hal çaresi koymamıştır. Çünkü ikraha, iş sahibi tarafından gelmiyor, ancak işçi ile nefsi arasında dahilî bir ikrahdır. Bunun için fakihler şu kaideye uygun olarak akdin lüzumuna kâil olmuşlardır: “Akid, akdedenlerin kanunudur.”

İslâm düşüncesi ise, adalete ve teşriî hikmetine uygun bir hal çaresi koymuştur: (İztırar) mecbur kalmadan dolayı akdin fesadına ve işçiye ecr-i bimisil (normal piyasadaki ücret) vermeyi kararlaştırmıştır. Çünkü Allah teâlâ şöyle buyurur: “İnsanların eşyasına (karşı) haksızlık etmeyiniz.”⁴⁹ İslâm müslüman devlet reisine, işçiyi himaye ve ücretini takdir için müdahaleyi vâcip kılar. Bu meseleyi üstadımız fakih ve Hanefî olan Şeyh Muhammed el Hamid'e yazdım. Şükranla yâdedirim ki, bana uzun bir cevap verdi. Ondan aşağıdaki parçayı alıyorum: “Dürrül-Muhtar'da şöyle varid olmuştur: İztırar

46 Nihayetül Muhtac, c: 5, s: 264

47 Mecelle'nin 566 ncı maddesine bak.

48 Malik, İmam-ı Ahmed alelittlak ücretlinin yemesi ve giydirilmesine karşılık tutulabileceğine cevaz verdiler. Şafî ve İbn-i Hazm alelittlak bunu men etti. İmam Ebu Hanife sadece çocukları emziren kadına nisbetle cevaz verdi. İhtilaf etmelerinin ücretin miktarının ne olduğunu bilmemek yüzündendir. Çünkü takdim edilen fiyata göre ve işçinin ehliyetine göre değişmektedir. İbn Hazm'ın “Mahalli”si. c: 8, s: 203; Bidayetül Müctehid, s: 2, s: 225.

49 Araf Süresi, âyet: 85.

halinde (zaruretlere karşısında, naçar kalanın) olanın satışı, satın alması fâsiddir, bozuktur... ilâhiri” Bunun üzerine Şeyh İbn-i Abidin (R.H) şöyle yazmıştır: “Bu ıztırah hali şahsın yemeğe, içmeğe, elbiseye ve diğer şeylere muztar kalmasıdır; satın almak da böyledir. (Daha pahalıya satın almak zorunda kalıyor).

Satış veya satın alışın (fasid olması için) fahiş gabinle olması şart kılındı.⁵⁰ Mukavvimcilerin takvimine hepsi girmez, ancak hafif gabin girer, burada müsamaha vardır, başka değil.

Şu hususa nazar etmiş olsaydık; satış, eşyada mübadeledir, yani parayı para ile değiştirmektir, icare de menfaati para ile değiştirmektir. O zaman şu hususu bulurduk: İcare (ücretle anlaşmak) menfaati satıştır. Bu hususu fakihler tasrih etmişler ve öyle demişlerdir: “Satışı bozan şey icareyi de bozar.”

Onun bozulması akdi icabettirmeyen bir şarttan doğuyorsa ve bunda da âkidlerden birisi için vazife ve borçlarından ziyade bir menfaat varsa, ecr-i bimisil vacib olur. Fakat bu, akidle konulan ücreti aşamaz. Çünkü iki tarafın rızası vuku bulmuştur. Ama bunun fesadı, ücreti bilmemekten ise, neye erişirse erişsin ecr-i bimisil vacib olur. İcare menfaati satmak olduğu zaman (menfaatlerin satışı eşyaların satışı ile sıhhat ve fesad bakımından muteberdir) ve ücret-i bimisilden daha azını almak için razı olmaya mecbur kalırsa, fikhî nazar, akdin fesadına teveccüh eder. O zaman ecr-i bimisil vacib olur. Burada şart koşulmaya itibar edilmez.

Bir şahıs kendisinin ve aile efradının geçimini temin için çok ihtiyaç halinde olsa, bir istismarcı da bundan istifade ederek piyasadaki normal rayiciden çok az bir ücretle onu tutsa, İslâmın talep ettiği adaleti gerçekleştirmek için bedeli yükseltmek lâzımdır. Yine piyasadaki normal ücretten daha fazlaya ücretle tutmaya müstecir mecbur kalırsa, ücret piyasadaki ücrete indirilir. Zira bu, Allahın şu kelâmının tanzim ettiği esaslardandır: “İnsanların eşyasına (karşı) haksızlık etmeyiniz (onların mallarını, haklarını eksiltmeyin) yeryüzünde fesadçılar olarak fenalık etmeyiniz.”⁵¹ En mühim fikhî kaidelerden biri de şudur: “Zarar izale edilir.”

Ben bu fikrimi üstad Muhammed Ebu Zühre’ye yazdım, beni tamamen tasdik etti ve şöyle buyurdu: “Bu şekilde kıyas güzel mukayesedir. Çünkü, bu ikrah ve gabin halinde satış ile icare arasındaki benzerlik esasını üzerine bina edilmiştir.” Şeyh Hamid’in cevabı burada nihayete erdi.

50 Fahiş gabin, bir kimsenin (hiffet) safiyet veya akıl zayıflığından veyahut cehaletinden ve tecrübesizliğinden istifade ederek çok pahalıya satmak veya çok ucuza almak.

51 Hud Süresi, âyet: 85.

Üstadın cevabında varid olan ecr-i bimisil; garaz ve tesirden hali bilir kişilerin takdir ettiği ücrettir. Ehli vukuf, sanatın nev'ini, sarfedilen cehdi ve ücret piyasasında ücretlerin seviyesini, takdirlerine esas alır.

İşçi ile İş Sahibi Arasındaki Ücretlerin Takdirine Elverişli Ölçü

İslâmda ücret, menfaatin ve ona muadil olan şeyin parçasıdır. Bunun içindir ki, ücretlerin takdirinde menfaatten başka şeyi esas kabul etmek caiz değildir. Allah teâlâ şöyle buyurur: “Onlar sizin faydanıza emzirirlerse, ücretlerini veriniz.”⁵² Cenab-ı Hak emzirmeyi ücretin verilmesi için sebep yaptı. Şu da müsellemdir ki, menfaat arttıkça ücret de artar. Bunun aksi olursa azalması da sahihdir. İşde mahir olana orta durumda olandan daha çok verilir, orta olana zayıftan daha çok verilir. Elbette fazla saat çalışan, az çalışandan daha fazla alır, menfaatin azlığına veya çokluğuna göre de ücret azalır veya çoğalır. Bunun içindir ki, fakihler, menfaatin mikdarının bilinmesi ve malûm olmasını, akdin şartlarından esaslı bir şart olarak kabul ettiler. Ancak büyük müşkülât bu menfaati fiyatlandırma müşkülâtıdır. Bunun maddî kıymetine tesir eden âmilleri bilmek çok mühimdir. Aşağıdaki izahımız bunu araştırmak olacaktır:

Menfaati Fiyatlandırmak

Hür iktisadî nizamda menfaat, herhangi bir metâ', mal gibi kabul edilir. Kıymeti, işin miktarına, işin mahiyetine, istihsal miktarına, memleketteki geçim seviyesine ve arz-talep kanununa göre değişir. Bunun içindir ki, iki şehir arasında ve iki devlet arasında fiyatların değişmesinde hayret edilecek bir şey yoktur. Çünkü kâr, iniş ve çıkış arasındaki tahavvüle tâbidir.⁵³ Bunun için kanunların tanzim ettiği bir piyasa vardır. Bu piyasa cereyanına tesir eden esas unsurların değişmesine tabî olarak fiyatlar da kendiliğinden değişir. Ümid edilir ki, en şiddetli ve en faal tesir yapan arz talep kanunudur. Arzın azalması ve talebin çok olması ile menfaatin kıymeti yükselir. Çalışmaya muktedir işsiz kitlenin çoğalması ve işçiye duyulan ihtiyacın az olması ile menfaatin kıymeti düşer.

Ancak şu kadar var ki, bu fayda piyasası kendiliğinden değişmesine bırakılmaz. Ekseriya siyasî dolaplar, pahacılar, karaborsacılar, işçinin çalışmasının zâyi olmasına sebep olurlar. Bu da iki usûlden biriyle olur:

⁵² Et-talâk Süresi, âyet: 6.

⁵³ Teşriatül-İctimaiye, s: 187.

Birincisi; muayyen bir memlekette iş sahipleri işçileri düşük ücretle çalıştırmak için aralarında anlaşır. Bu düşük ücret, memlekette umumî geçim şartlarına göre işçinin çalışmasını ve geçimini karşılamaz. Çok kâr yapmaya tamahkârlıktan bunu yaparlar. Aralarında yapmış oldukları bu anlaşmalar karaborsacılık hâdiselerine benzemektedir. Bu hareketleri serbest piyasada faydanın fiatını (ücretin fiatını) tabii piyasa kaidelerinin kabul ettiği hakiki kıymetinden çok aşağıya düşürür.

İkincisi; nakdî sadmeler zamanlarında, iş sahiblerinin ücretleri dondurmakta ısrar etmeleridir. Öyle bir şekilde ki, ihtiyaç maddelerinin fiyatları artar, ücret miktarı ise onu karşılayacak şekilde artmaz. Bu sebeple de çalıştığına karşılık verilen para sabit kalınca, işçinin çalışmasının kıymeti eksilmiş olur.

İşçinin aciz ve zaaf halini ve piyasa fiatı ile muvazene temin etmeye muktedir olmayışını iş sahiblerinin istismarı ve memlekette umumî iktisat mevzuatının âdil ücrete kavuşma arzusu, iktisadiyat ve ictimaiyat mütefekkirlerini, işçiyi zulümden kurtarmak için nazariyeler kurmaya sevk etti. İşçilerin cehdlerini çalmadan, hor görmeden kurtarmak için çareler aradılar. Bununla işçinin cehdini kıymetlendirmeyi düşündüler.

Şimdi İslâmda âdil ücret nazariyesinden bahsetmeden evvel bu nazariyelerin en mühim olanlarından bahsedeceğiz.

(1) Kıymet Fazlası Nazariyesi

Marksist düşünce, sadece çalışmaya itibar eder, metâi, (malı) meydana getirenin o olduğuna kanidir. Bu sebeptir ki, malın parası, işçinin cehdi ve menfaati için hakiki para olduğunu kabul eder. İş sahibinin temin ettiği her türlü kârı, işçinin çalışmasından ve alınterinden çalınmış kabul eder. Bu kâr, malın kıymeti ile işçiye verilen paranın arasındaki kıymet fazlasıdır.⁵⁴ İşçi bu kıymet fazlasını aldığı vakit, kendi nefsi için daha müreffeh ve daha yüksek seviyeli bir hayat kurmaya gücü yeter. Ancak şu bir vakiydir ki, bu nazariye komünist toplumda fiilen tatbik edilmemektedir. Komünist işçi istihsalinin karşılığını tamamen bugüne kadar almış değildir. İşçinin çalışmasından doğan kıymet fazlasını ödemek hususunda komünist devlet, iş sahibi yerine geçmesine rağmen durum değişmemiştir.

(2) Geçimini Temin Etme Nazariyesi

Kapitalist nizamda iş sahibi muhteris menfaatperesttir. Bütün iş ve tasar-

54 El Veciz Fi İktisad-i siyasi, c: 1, s: 182.

rufalarında hususî menfaatlerini gözetirler. Açık menfaati, işçiye mümkün olan en az ücreti ödemeye sevk eder. Kendisine çok kâr temin etmesi için malını en yüksek fiyata satmak ister.

Ancak şu var ki, rüzgâr daima iş sahibinin istediği yönde esmez. Ücretler için bir hudud var ki, ondan aşağı indirilemez, malın fiyatının bir hududu var ki, yükseltmek mümkün değildir. Bu hududu herhangi bir şekilde tecavüz etmek işçi ve iş sahiplerinin menfaatlerine eşit olarak zarar verir. Çünkü, iktisat ilminde maruftur ki, vatandaşlarının ödeme iktidarının üstünde bir malın değerinde artış, tabii olarak talebin azalmasına sebep olur. Çünkü satın almak isteyenlerin ellerinde onu karşılayacak para yoktur. Ödeme kudretlerine uygun diğer bir mal aramaya başlayacaklardır. Bu da millî müesseseleri yok etmek için ecnebî sermayeye, yabancı malların önüne geniş bir imkân açar. Eğer devlet, millî müesseseleri korumak için müdahale etmezse, durum bu şekli alır. İş sahibi malın fiyatını düşürmezse, vaziyet, tabii olarak müesseseyi kapatmaya ve işçileri salıvermeye mecbur bırakır. İngiltere Başvekili Harold Wilson 1966 nın 8'inci ayında İngiltere İşçileri Sendikaları Kongresi önünde verdiği beyanatında bunu kastederek şöyle demiştir: "İşçilerin ücretlerinde artışın durmaması, milyonlarca İngiliz işçisinin tabii olarak işsizliğine sevk eder. Çünkü ücretlerin artışı malın kıymetinin artmasına, İngiliz mamüllerinin, ecnebî mamuüller, sermayeler karşısında ihtiyacı karşılayamaz duruma düşmesine sebep olur."

Buna mukabil, işçi sınıfına verilen ücret miktarı, geçimine kâfi gelecek seviyeden aşağı düşerse, bu sınıf, muhtaç olduğu malın parasını ödeyemez bir duruma gelir. Bunu takiben mamüllere karşı talebi artırır ve memleketi kıtlık, darlık fâciasına sevk eder. Bu sebeptendir ki, sıkıntıları giderebilmek için kapitalist devletlerin takip ettikleri usul, işçi sınıfının elinde bulunan paranın satın alma gücünü muhafaza etmektir.

Bununla şunu beyan etmek isteriz ki; iş sahibinin manevrası ancak kendi menfaatlerini muhafaza ve müesseselerini devam ettirmek hududu zımında cereyan eder. Ancak şu da bir vakiadır ki, bu hudud zımında iş sahibi, işçinin cehti ve yorgunluğu neticesi doğan haklarını gasbeder. İşsizlerin çokluğu sebebiyle arz-talep kanunu buna müsaade ettiği vakit, bunu yapmakta mahzur görmez. Bunun içindir ki, kapitalist nizamın ıslahatçıları şu kanaattedirler: İşçiye cehdine ve kazandırdığı faydaya nisbetle ücretinin verilmesi, daimî istikrarsızlık sebebiyle ihtiyacını karşılayamaz olur. Çünkü piyasada faydanın fiyatı değişmesine göre böyle olur. İşte bu durum ıslahatçıları şu fikre götürdü: İşçinin kazandırdığı fayda ve cehdini ücretini takdirle

tek esas olarak kabul etmek doğru değildir. Geçimini ve yaşamasını temin etmeyi, çalışmasına karşılık olarak kabul etmek lâzımdır. Ve bu, ücretlere en aşağı bir had konulmasına ve onun himayesine sevk etmez. Bilâkis bir takım ücret problemlerine, ücrete ilâve edilen müşküllerinin ortaya çıkmasına sebep olur. Bu ücretin miktarı işçinin bütün kuvvetiyle yaptığı işe inhisar etmez. Ailesinin geçimi ve diğer şeyleri de hesaba katmak lâzımdır. İşte bu sebep, bazı iktisatçıları bugün ücreti iki kısıma ayırmaya sevk etti: (1) Doğrudan doğruya çalışmanın karşılığı ve para olarak kabul edilen ücret, (2) Doğrudan doğruya olmayan ücret. Buna sosyal ücret, diyebiliriz. İş sahibi, işçinin menfaatine ve bu külfete katlanır. İstatistikçilerin beyanına göre, bu içtimaî ücret, tezayüd ve intişar ile başlamıştır.⁵⁵

(3) Adil Ücret Nazariyesi

İslâmda faydanın kıymetini tahdid eden şer'î nassların olmaması, bizi adalet ve insaf prensiblerine göre tahdid edilmesi fikrine götürür. Çünkü hususî nassların bulunmadığı zaman İslâmda sığınılan en mühim kaidelerden birisi de adalettir. Allah şöyle buyurur: "Allah muhakkak adaleti, ihsanı ve akrabaya vermeyi emreder..."⁵⁶ Adil ücret fikri, iki türlü adalet tahakkuk etmedikçe gerçekleşmez.

(a) *Tevzîi adaleti*: Bir san'at işçilerinin çalışmaları, ehliyetleri birbirine yakın olursa, müsavî tek ücret alması lâzımdır. Bu da, onların şahsî ihtiyaçlarını ve ailevî durumlarını nazarı itibare almaktan uzaktır.

(b) *Fiat adaleti*: İşçi sarfettiği cehdine muadil ücreti alması lâzımdır. Fayda piyasasına tahakküm eden hareketler ve karaborsaların bu fiata tesiri olmaması lâzımdır.

Buna binaen malın kıymetini, sadece onun uğrunda sarf edilen cehdin kıymeti olarak itibar etmek mümkün olmadığına kaaniyiz. Çünkü bu, adaletin herhangi bir nevini gerçekleştirmez. İmal amelîyesi ancak üç faktörün (unsurun) yardımı ile tamam olur; tabii faktörler, beşeri çalışma, sermaye. Malın kıymetinin meydana gelmesinde herhangi bir unsuru önemsememek olmaz. Her ne kadar beşerî çalışma en mühim aktivite ve tesir teşkil ediyorsa da..."

Yine geçimi temin etmeyi, yapılan faydanın kıymetini takdirinde bir esas almamız da mümkün değildir. Çünkü tevzîi adaletini gerçekleştiremez.

55 Etteşriâtul-İctimaiye, s: 147.

56 Nahl Sûresi, âyet: 90.

Aynı mahiyetteki bir işde, aynı miktarda çalışıldığı vakit, ailesi çok olanın hafif olan (ailesi az veya olmayan) dan daha çok almasını hangi adalet mecbur kılar? Geçimini temin etme fikri âdil iktisadî karşılık fikrinden daha çok içtimaî tazminat (sosyal sigorta) fikrine daha yakındır. İslâmda işçinin içtimaî tazminatı devlet üzerinedir, iş sahibi üzerine değil. Bu Şeyh Muhammed Ebu Zühre'nin şu kanaatinin hatalı olduğunu ortaya çıkarır: İşlerde ücretler, çalışmanın kıymetine, işçiye, ailesine –israf ve bol harcamaksızın– yetecek miktara göre takdir edilir.⁵⁷

Fakihlerin dediği “ecr-i bimisil”i garaz ve tesirden hali ehli-vukuf takdir eder. Takdirlerinde örfe müracat ederler. Yani piyasada yapılan faydanın fiyatına itibar ederler. İbn-i Teymiye,⁵⁸ üstadımız Muhammedül-Hâmid⁵⁹ gibi fakihler bu kanaattedir. Çünkü onlar akde fesadın girmesini şart koşuyorlar; meselâ ücreti bilmemek, yahut zaruret hali gibi. Ama akid, tarafın rızası ile yapılır ve hükme gizli bir fesad karışmaz ise, işçinin ücreti ecr-i bimisilden az da olsa akid tamamdır. İbn-i Teymiye, bey’i (satış) ve icarede mislin karşılığı adalete daha iyi yakışır olduğunu ilâve etmiş ise de.⁶⁰ Bunun üzerine onlar iş sahiplerinin manevralarını, ihtikârlarını ve piyasada menfaatin fiatı hususunda arz-talep kanunu tesirlerini nazar-ı itibare almadılar. Bu da işçiyi istikrarın ve imtinanın olmamasını daima düşünmeye sevk eder. Çünkü, sırf fabrikalardan birinin kapanmasından dolayı ve onun sıklık karşısında ihtiyacını teminde zaafa düşmesi yüzünden işiyi az ücretle girmesine maruz bırakmamız adalet değildir. Bu sıkıştırma, sömürme ister dahilî ister, ister haricî olsun. Yahut sırf köylülerin arazilerini bırakıp fabrikada iş sahiplerine başvurmalarından dolayı onları az ücretle girmesine zorlamak adalet midir? Yahut sırf işçinin bir yerden diğer bir yere göç etmesinden dolayı, bunu yapmak doğru olur mu? İşveren ücreti dondurmakta ısrar ettiği vakit, nakdî sıkıntı hallerinde işçinin hayatını tehlikeye atmak adalet değildir. Yahut âdil ücretin altında bir haddi en yüksek had olarak kabul etmeleri de adalete yakışmaz.

Üstadımız M. Hamid bu itibarlara önem vermemek fikrine kail oldu. Bunların bir delilden doğmadığını takdir etti. Bunun için bunlar üzerine hüküm bina edilemez. Ahkâmın yapısına kıyasla eski şekliyle çalışmayı kabul ettiğimiz vakit, bu reyin bazan sahih olduğunu görürüz. Çünkü bu

57 Ettekâfülül-İctimai.

58 Akid nazariyesi, s: 164.

59 Şeyh M. Hamid'in müellife yazdığı hususî mektup.

60 Akid nazariyesi, s: 164.

asırda iş sahibinin manevrasını, karaborsacılıklarını saymakla bitmez. Bu zamanda iş sahipleri inhisar altına girmezler. Sayıları pek çoktur.

Ancak şu kadar var ki, bugünkü durum dünkü duruma nazaran tamamen değişti. Çünkü makinenin icadı, binlerce işçiyi çalıştıran fabrikaların ortaya çıkması, iş sahiplerinin adedini tahdit etti, ihtikâr yapmalarına güç kazandı. Sendikalar kuruldu. Piyasada faydanın fiatına fiilen tahakküm edildi.

Kapitalist toplumda tröst ve kartellerin doğması, tevzî ve imale tahakküm etmesi, vardığımız kanaate en sahih delildir. İbn-i Teymiye satışın narhlandırılmasına kıyasen* çalışmaya narh konulmasına cevaz verilmesinde âdil ücret problemini halletmek için mühim bir kapı açtı. Her ne kadar bu cevaz verme, hususî bir halde varid olmuş ise de; fiatini tespitle ecr-i bimi-sile dönmekten başka bir kasdı olmasa da durum bu merkezdedir. Bununla beraber İbn-i Teymiye'nin düşüncesi adaleti teminde noksan oldu. Çünkü, çalışmayı kıvama erdirmek için sahih esasları beyan etmemiştir. Her ne kadar ortaya çıkan fikirlerde, ana kaidelerini gerçekleştirmek için en yakın hal çaresi varsa da ve o esas üzerine narhı tamamlayabilmesi için cehdi kıvama getirmeye salih esaslar konulmuş ise de problemleri halletmekten uzaktır.

İbn-i Teymiye'ye Göre Fiat Tesbiti

Fiat tesbiti; mala bir takım kıymetler konmasıdır ki, bu konuda mahdut kazanç olmalıdır, malike zulmedilmemeli, ona ihtiyacı olana da ağır gelmemelidir.⁶¹ Birçok fakihler bunu men etti. Çünkü Allah Resûlü şöyle buyurdu: "Narh koyan, kabzedemeyen, yapan ve rızık veren ancak Allah'dır. Ben ümid ederim ki, hiç bir şahıs, bir zulmü benden talep etmediği halde Allaha kavuşayım."⁶²

Bazıları, satıcılar faahiş bir aşırılık yaptıkları zaman, insanların geçimlerini temin için şiddetle ihtiyaç duyulan yakacak ve buna benzer şeylerde fiat tesbitine cevaz verdiler. İbn-i Teymiye, sahiplerinin ancak maruf kıymetten fazla sattıkları bütün ihtiyaç maddelerinde fiat tesbitine cevaz verdi. Şöyle tafsilât verdi: Öyle fiat vardır ki, zulümdür; caiz değildir. Öylesi de var ki, âdildir; caizdir. İnsanların zulmü ve ikrahı haksız olarak razı olmadıkları bir parayla satışı tazammun ediyorsa, yahut Allahın mübah kıldığını men ediyorsa bu haramdır. Eğer insanların arasında adaleti tazammun ediyorsa,

61 Ettekâfulül-İctimâi, s: 61.

62 Tirmizî; sahih hasen hadistir, buyurdu.

* kıyasen (Ed.)

normal fiatla yapmaya zorlamak gibi ve norml ücretten fazlasını almaya men etmek gibi. İşte bu caizdir, hatta bu vacibdir. Birincisi şu misaldir: Enes'den rivayet edilen şu hâdistir: Enes der ki, fiat pahalandı Peygamber zamanında, Peygamberimize dediler ki, “Ey Allahın Resûlü (S.A.V.) fiata narh koysaydınız.” Bunun üzerine Allah Resûlü şöyle buyurdu: “Kabzedem, yayan, rızık veren ve fiatı tesbit edici ancak Allah’dır.” İnsanlar mallarını zulmetmeksizin maruf bir şekilde sattıkları vakit ve fiat, ya eşyanın azlığından yahut halkın çokluğundan dolayı arttığı vakit, işte o zaman (fiatın tesbiti) Allah* aittir. Halkı aynı kıymetle satmaya mecbur etmek haksız ikrahdır. İkincisi ise, mal sahiplerinin, maruf kıymete ziyade olmadıkça satması, halbuki insanlar ona zarurî ihtiyaç duymaktadırlar. İşte burada misil (normal piyasada olan) kıymetle satması vacib olur. Fiat tesbitinin manası, misil kıymetle satmaya mecbur etmek olur, ancak Allahın ilzam ettiği şeyi yapmak borcu olanlara vacib olur.⁶³

Sonra İbn-i Teymiye satıştaki fiatı tesbite cevaz vermesine kıyasen çalışmasının fiatının tesbitine cevaz verdi. Şöyle dedi: “Veliyyül-emr (devlet reisi) sanat ehlini insanların muhtaç olduğu sanatları yapmaya mecbur ederse –çiftçilik, dokumacılık ve bina yapmak gibi– o zaman misil ücretini o (devlet reisi) takdir eder. Sanatı icra edenin ücreti, bundan aşağı olması mümkün değildir. Sanatkârın bundan daha fazla talep etmesi de mümkün olmaz. İş nasıl belli oldu ise, o şekilde cereyan eder ve işte bu vacib olan fiat tesbitindedir ve silâh gibi cihad âletleri, harp için köprü ve buna benzer şeyleri yapan sanatkârlara, insanlar muhtaç olduğu zaman yine böyle olur. Onlar misil ücreti ile kullanılır. Onları kullananların, zulmetmesi mümkün olamaz. İşçilerde ihtiyaçları olmasına rağmen haklarından fazla talep edemezler. Bu da amellerde narh koymadır.⁶⁴

Ancak şu var ki, üstadımız şeyh Muhammedül-Hâmid satıştaki fiat tesbitine kıyasla çalışmaya fiat tesbitine cevaz vermez. Bunda da delili şudur: Şahsın ücretle tutmaya muhtaç olması, yaşadığı durumu satın almaya muhtaç olmamasıdır.⁶⁵ Şu da düşünülebilir ki, üstad Hâmid’in reyî Hanefî mezhebi fakihlerinin reylerine uygundur; onlar, insanların şiddetle muhtaç olduğu erzak hariç fiatın tesbitine cevaz vermezler. İbn-i Teymiye’nin reyî

* Allah’a (Ed.)

63 El Hasbe, s: 18.

64 El Hasbe, s: 18.

65 Müellife yazdığı hususî mektuptan.

ise, maruf kıymet üzerinde ziyade olmadıkça sahiplerinin satmadığı bütün ihtiyaç maddelerinde fiatın tesbitine cevaz verenlerin mezhebine uygundur. Bu maslahat ve adalete daha yakın bir reydir.

Yukarıda geçenlerden anlaşıldı ki, fiatı tespit fikri, İbn-i Teymiye'ye göre ücrette adaleti gerçekleştirmeye doğru nüfuz edilen bir kapı açsa da, İslâmın işçi, ücretlilere temin ettiği adaleti gerçekleştirmekte eksik kalır.

Problemi Arz

Fakihler nezdinde ücrette tam adaleti tahakkuk ettiren bir nazariyenin bulunmaması, bu meseledeki görüşümüzü beyanla beraber bu problemi uzun uzun izah ederek meseleyi arza sevketti. Bunu aşağıda hülâsa edebiliriz:

(a) Çalışma, piyasada fiat ve kıymeti tedavül eden mallardan bir maldır. Hakiki kıymeti, imalin mükellefiyetleridir. İmalin mükellefiyetleri de, kuvvetini muhafaza ve hayatını devam ettirmek için işçinin zaruri maddeleri elde etmesidir. Bu da işçinin şahsî olarak, yeme, giyme ve sıhhî meskene muhtaç olmasına şâmil olur. İşçiye bunu temin etmeyen ücret, İslâma aykırı bir zulümdür. Âdil devlet reisinin vazifesi ücrete en aşağı bir had koymaktır. Bu işçinin geçimini, esaslı ihtiyaçlarını temin eder, memleketin umumî, iktisadi seviyesine uygun düşer ve ihtiyaç maddelerinin teminine uygun olur. En aşağı ücret haddinin üstündeki ücret işin tabiatı, işçinin ehliyeti, sanatı ve mahareti ve ihtisasına göre değişir.

(b) İşçi, hakikatte şahsî ihtiyaçlarının üstünde bir kıymeti çalışmasıyla meydana getirmektedir. Çünkü çalışma külfetinden fazla kıymetini vermektedir. Allah Resûlü (S.A.V.) sadakadan bahsederken buna işaret etmiştir: “Onda (sadakada) zengin için, kazanan kuvvetli için bir hak (hisse) yoktur.”⁶⁶ Yine bir hadîste şöyle buyurmuştur: “Zengine ve tam kuvvetli olana sadaka helâl olmaz.”⁶⁷ Bununla Allah Resûlü (S.A.V.) zengin ile kazanmaya kudreti olan kimseyi müsavi tutmuştur. İkisinde sadaka alması haramdır. Zenginliği, kazanmayı iki muadil şey kabul etmiştir. Her ne kadar kuvvetli, mal sahibi olmasa da zenginle müsavidir. Ancak şu kadar var ki, kazanmaya kudreti olan rızktan mecdud muharif⁶⁸ olursa o zaman müstesnadır. Peygamberimizin bir hadîsinde şöyle varid olmuştur: “Zenginlik, şahsî ihtiyaçtan fazla olandır.” Bir şahsın hakkında Peygamberimizden soruldu:

66 Buhari, Müslüm, Tirmizî, Ebû Davûd, Neseî.

67 Ahmed, Ebû Davûd, Tirmizî, Neseî.

68 Mecdud muharif: Kazanmak için çalışmayan yahut kazanmak için çalışıp eline bir şey geçmeyendir.

Evi ve hizmetçisi var, kâfi midir? Allah Resûlü: Eğer muhtaç olursa sadaka alabilir, günah yoktur, buyurdu.⁶⁹ Ömer İbn-i Abdulaziz (R.H.) rivayet edildiğine göre işçilerine şöyle buyurdu: “Her müslüman kişi için barınacağı bir meskeni, işine kâfi gelecek bir hizmetçisi, düşmanına karşı mücadele edecek bir atı ve muhakkak ev eşyası olması lazımdır. Bu şeyleri olmayan, garim kabul edilir, borcu müslümanların sadakalarından ödenir.”⁷⁰

İslâm, nafakayı erkek üzerine vacib kıldı. Kimin üzerine nafaka vacib olursa, ailesine ve çocuğuna kazançtan âciz olan akrabasına yardım etme imkânı ile beraber asli ihtiyacından fazla olacak şekilde zengin olmalıdır. Fikhî mezheplerde en müraccah kavle göre zengin: Başkasına yardım edebilecek kadar günlük, yahut haftalık veyahut aylık kazancının üstünde çok kazanan kimsedir.⁷¹

Bunun içindir ki, ücretlerinden en az haddinin üstünde faydanın fiatını durdurmak İslâm devletinin üzerine vacibdir. Bu da işçinin geçimini temin edecek haddir. Bu da şu usullerle olur:

(1) Çalışmaya gücü yeten işsizleri, işsizliği yok etmek için çalıştırmak, memlekette her şeyi tam istihdam edebilecek merhaleye getirmek. Bunun içinde devlet piyasada arz ve talep kanununun tesirini sür'atlendirecek faaliyette bulunması lâzımdır.

(2) Nakdin düşüklüğü zamanında, nakdin kıymeti düştüğü nisbete göre işçinin ücretini arttırmak.

(3) İşçinin ailesi çok olduğu ve aldığı âdil ücret yetmediği zaman devlet yetecek kadar olan şeyi ona temin etmesi lâzımdır. Çünkü işçinin sosyal tazminatı (sigortası) devlet üzerine vacibdir. İş sahibi üzerine değil. Müslümanların beytûmalinin kasasında küllî veya cüz'î surette kazanmadan âciz olan her fakir vatandaşa yetecek kadar para mevcut olur.

Devlet İşçilerinin Ücretlerinin Takdirinde Doğru Ölçü

Fakihler, devlet işçisinin ücreti hususunda ihtilâf etmediler. Devlet nezdinde çalışan işçiye, geçimini temin edecek, ailesine maruf bir şekilde bakabilecek ücret verilmesi hakkında fakihler ittifak ettiler. İşçi, çalışmasını, cehdini, gücünü tam verdiği vakit böyle ücret vermek lâzımdır. Çalışmasının miktarına, ehliyetinin seviyesine, maharetinin derecesine itibar edilmez. Çünkü

69 Ebu Ubeyd bunu “Emval”de rivayet eder.

70 El Emval, s: 556.

71 Ettekâfülul-İctimâi, s: 74.

Allah Resûlü şöyle buyurdu: “Bir kimse bizim bir işimize tayin olunursa, evi yoksa ev edinsin, karısı yoksa evlensin, bineği yoksa binek edinsin.”⁷²

İslâmi devlet, ferdlerden daha çok mükelleftir. Devletin ictimaî vazifelerinden biri de, vatandaşların hepsinin geçimlerini temin etmektir. Herkesin refahını, güzel yaşamasını temin etmek için âdilâne bir şekilde servetin tevziine çalışmalıdır. Bilhassa devlet işçisi, vazifesini emanet ve ihlâs ile yapabilmesi için, istikrara ve seviyesine uygun yaşamasını temine çok muhtaçtır. Rüşvet ve hırsızlık yoluyla müslümanların mallarına, işçinin elini uzatmasını önleyecek tedbirler almak lâzımdır. Eğer bunları yaparsa (hırsızlık ve rüşveti), devlet reisi şiddetle hesap sormalı ve almış olduğu bütün malı müsadere etmelidir. İnsanlık örneği, âlemlerin Rabbi* Allah Resûlü (S.A.V.) İbn-il-letibe’yi hesaba çektikten sonra şöyle buyurdu: “Nefsimi yed-i kudretinde tutan Allah’a yemin ederim ki, Allah’ın bizi memur ettiği bir işde bir adamı çalıştırdığımız vakit, ondan istifade ederse, (hile ile ondan yer, irtikâb ederse) kıyamet gününde muhakkak onun boynuna (sırtına) yüklenmiş olarak gelir...”⁷³

Allah Resûlü bununla ehliyetli memurun, ücretsiz çalışmasını kasdetmiyor. İslâm angaryayı, insanı insanın sömürmesini meneden ilk dindir. İşçi kanaatkâr olduğu vakit, ona sarf ettiği çalışmaya karşılık ecr-i bimisil verilmeidir. Zerre kadar ona zulüm yapılamaz. Çünkü Abdullah Essa’di Ömer (R.A.) dan şunu rivayet eder: “Ömer’in hilâfeti zamanında O (Abdullah Essa’di) Ömer’e geldi, Ömer şöyle dedi: “Şunu sana haber vereyim ki, sen Müslümanların birtakım işlerine (onları yapmak için) tayin olundun. Ücretini verdiğim vakit kerih gördün mü (almadın mı)?” Ben, evet, dedim. Ömer: “Niçin böyle yapıyorsun?” Ben: “Zira benim kölelerim, atlarım var, durumum iyidir” dedim. Şöyle buyurdu: “Böyle yapma, zira senin yapmak istediğini bende yapmak istedim. Allah Resûlü (S.A.V.) bana atâ (para vesaire) verirdi, ben şöyle derdim: Onu benden daha fakire ver, hatta bir defa bir mal verdi, ben dedim ki: “Onu benden daha fakir olana ver.” Allah Resûlü şöyle buyurdu: “Onu al, kendine mal edin ve sadaka olarak (başkasına) ver. İstemeden beklemeden sana bu maldan gelirse onu al, eğer böyle gelmezse, nefsinin onun arkasından koşturma, (onu terk et)”⁷⁴

72 İmam-ı Ahmed, Ebû Davud.

73 Buhari, Müslim.

* “âlemlere rahmet” (Ed.)

74 Buhari, Müslim, Ebû Davud, İbn-i Maceh, Nesei.

Ücretin Mülhakatı

Taam

Eğer memleketin örfü böyle iktiza ettiriyorsa müstecir, işçinin ücretinden fazla olarak yedirmesi lâzımdır.⁷⁵ Mesken, elbise ve ilâç verme de böyledir. Örf, şart yerine geçer. Mühim fikhî kaidelerden birisi de şudur: “Örfen maruf olan, şart bakımından meşrut olan (şart koşulan) gibidir.” Eğer orada öyle bir örf yoksa, müstecir, işçilerini teşvik ve onlara ikram etmeyi arzu eder, onlara taam, elbise, mesken ve ilâç verirse, bu onun tarafından bir lütuf ve sadakadır. Eğer bunlar şart koşulursa, o zaman üsretten bir parça olur.

İkramiye

Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye'nin 567 nci maddesi şunu tasrih eder ki: “Hizmetçilere (ücretlilere) hariçten verilmiş olan bahşiş, ücrete mahsub edilemez. İşveren ücreti tam olarak ödemesi lâzımdır.” Bir işçi bir kahve veya otelde çalışsa, yaptığı işe karşılık müşterilerden malî ikramiye (bahşiş) alsa, işveren bunu ücrete mahsub edemez. Çünkü bu, işçiye müşteriden hususî bir teberrudur, hizmeti, alâkası iyi olduğu için bir lütuftur.

Malikî mezhebi “cu'le” cevaz verdi. Cu'l: Hasıl olması zannedilen bir işi tahsil için, mükellef ve reşid olan bir kimsenin, miktarı, vasıfları, malum olan bir karşılığı ödeme mükellefiyetidir. Bir şahsın bir doktorla hastalıktan kurtulacağına dair şartlı anlaşması gibi. Cu'l, icare karşılığında daha çok ikramiyeye benzemektedir. İş sahibinin, işçilerinden birine şöyle demesi sahihtir: Şu işi şöyle yaparsan, sana belli bir ikramiye ve şöyle şöyle mükâfat vardır. Cu'l yahut ikramiye burada ücretten bir parça sayılmaz. Müstecir, aktedilen ücrete ilâve olarak bunu vermesi lâzımdır.

*İzafi Ücret (Ek Ücret)**

İşçinin üzerine vacib olan, ancak iş sahibi ile anlaştığı çalışmayı yapmaktır. İster bu müddetle, yahut çalışma miktarı ile takdir edilmiş olsun iş sahibi bundan fazla çalıştırırsa, ziyade sarf ettiği cehde muadil ek ücret almak işçinin hakkıdır. Bunun misali, işçinin Şam'da (iş sahibinin bir iş yerinde) çalışacağına dair anlaşsa, sonra iş sahibi onu çalıştırmak için başka bir yere gönderse, nafakasından ve cehdinden ziyade mükellef kılrsa, iş sahibi bu nafaka ve harcamaları karşılaması vacibdir. Çünkü Allah Resûlü hizmet

⁷⁵ Mecelle, 576 ıncı maddesine bak.

* Fazla mesai anlamında (Ed.)

edenler hakkında şöyle buyurdu: “Onlara külfet yüklediğiniz vakit, onlara yardım ediniz.”⁷⁶ Şüphesiz ki, ek ücret vermek Allah Resûlünün teşvik ettiği yardımdandır.

Ailevî Tazminat*

İslâmî Devlet malında ailevî tazminat, işçi ve diğer muhtaçlar için bir haktır. İş sahibinin malında değil. Allah Resûlü (S.A.V.) evliye iki hisse, bekâra bir hisse verdi.⁷⁷ Ömer (R.A.) çocukları olan kimsenin beytülmalinden (hazinesinden) bir hisse daha verdi. Çocuklarını giydirmesi, nafakası için evliye yardım etti. Onları çoğalmaya, çocuk yapmaya teşvik etti. Muhammed Hilâl il-Medyenî, babasından ve oda ebesinden (büyük annesinden) rivayet etti: O (ebesini) Osman İbn-i Affan'ı (R.A.) ziyaret etti.⁷⁸ Bir gün onu bulmadı^{***} ve karısına: “Falan kadını göremiyorum, neden?” diye sordu. Karısı da şöyle dedi. “Ey mü'mînlerin emiri, o kadın bu gece bir erkek çocuk doğurdu. Bana elli dirhem ve bir uzun kumaş parçası ver,” dedi. Bundan sonra Osman (R.A.): “Şu oğlunun atasıdır (hediyesidir), bu da elbisesidir, bir sene geçtiği vakit onu yüze çıkartırız.” dedi.⁷⁸

Ücreti Artırmak

İşçinin ehliyeti ve mahareti arttıkça ücretinin de arttırılmasını istemek hakkı vardır. Bunda mürur-u zamana itibar yoktur. Ancak şu kadar var ki, hizmeti muayyen bir müddeti geçtiği vakit, iş sahibinin ücreti arttırmasına mâni olan bir şey yoktur. Akdin başlangıcında bu ücreti, muayyen müddet sonra arttırma şart koşulursa, iş sahibinin bunu yerine getirmesi lâzımdır.

Aciz ve Salıverme Tazminatı****

İslâm âciz veya işsizlik zamanında tazminat olarak ödenmek için işçinin ücretinden muayyen bir kısmını kesmeye mâni olmaz. Bu, takdiri ve tazmini âdil veliyyül-emre (devlet reisine) ait olan şer'î siyaset zımnına girer. Biriken paranın çalıştırılmasına karar vermek devlet reisinin hakkıdır. Eğer artarsa, mahsûlünden kazancından, işçinin menfaatinin ve yaşama ihtiyacının gerektirdiği duruma göre işçiye verilir.

76 Buhârî, Müslim.

* Aile yardımı anlamında (Ed.)

77 Buhârî, Ebû Abiyd Emvalde zikretti, s: 242.

** “ederdi” anlamında (Ed.)

*** “göremedi” anlamında (Ed.)

**** “sakatlık ve işten çıkarma” anlamında (Ed.)

78 Elemval, s: 238.

İş Şartlarını Güzelleştirme Hakkı

İslâm nazarında işçi, insanlığın hayrı ve toplumun refahı yolunda cehdini, gücünü sarfeden bir insandır. Çok defa, salim, bedeni kuvvetli, nefsi rahat, himmeti yüksek ve azmi kuvvetli olarak cehdini sarfetmeye devam eder. Bunun için kuvvetini muhafaza edecek, kuvveti biteceği vakit, yeni kuvvetle imdadına yetişecek maddî garantilere daima muhtaçtır. Aksi takdirde bedeni yıpranır, nefsi hastalanır, gençliğinin baharında çabucak ihtiyarlamış olur.

Bu gibi erken çökmelerin tesirleri topluma akseder; istihsal zayıflar, milletin kuvvet ve azminde zaafı doğurur. Bunun içindir ki, Allah teâlâ şöyle buyurur: “Allah bir nefsi ancak genişliğinde (gücü yettiğinde) mükellef kılar.”⁷⁹

İnsanlık örneği, beşeriyetin edendisi Allah Resûlü kölelere nisbetle şu mübarek sözü söylediğinde çok mühim, ahlâkî, ictimâî ve iktisadî bir kaide koymuştu: “Onları güçlerinin yetmediği şeylerle mükellef tutmayız.”⁸⁰ Kölelere nisbetle böyle olursa, hürlere nisbetle öncelik vardır. Allah Resûlü fazla mükellefiyetlerin ferde ve topluma verdiği büyük zararları düşündü, şöyle buyurdu: “Allah yolunda amellerin en sevgilisi az da olsa en devamlı olanıdır.”⁸¹

Bu sebeplerdir ki, İslam işçiye, işlerinin istikrarı, hayatının ve kuvvetinin muhafazası için mühim haklar kabul etmiştir. Bu da şartın tahakkuku ile kemale erer: (1) İşçinin rahatı, (2) Çalışma yerinin müsait olması.

İşçinin Rahatı

Mecelle'nin 495 inci maddesi tasrih eder ki; Bir kimse bir gün işlemek üzere bir eciri tuttuğu zaman, güneş doğmasından ikindiye yahut güneşin batmasına kadar çalışır. Yani çalışma hususunda o memleketin örfüne göre çalışır. Fakat âkidler çalışmanın başlangıcı ve bitimi için vakit tayininde anlaşırsa bu anlaşmalarına göre çalışır.

Ancak burada bazı iktisadî, ictimâî birtakım sebepler var ki, işçinin her vakit çalışmasını men eder. Bedeninin rahatı, ailevî ihtiyaçlarının temini ve yorgunluğunu gidermek için bir vakit kalmaması doğru değildir.

İctimaî sebeplerden birisi; işçi, gücü ve kuvveti mahdud olan bir insandır. Bir günde onu uzun müddet çalıştırmak azmini kırar, bedenini zaafa uğratar,

79 Bakara Süresi, âyet: 286.

80 Buharî, Müslim.

81 Buharî, Müslim.

ona bezginlik, şaşkınlık verir, birtakım ruhî problemler meydana getirir. Cismi, akli muhafaza İslâmî şeriatin gayelerinden olduğuna göre, muhafaza sebeplerini tahakkuk ettirmek bizim üzerimize vacibdir. Gücünü tüketmeyecek şekilde gündüzün mahdut saatinde işçiyi çalıştırmak bizim üzerimize vacib olanlardandır. İşin mahiyetine göre âdil devlet reisi kararı ile tahdit edilir. Nitekim çalışma saatlerini tahditte diğer bir ictimaî faide olduğu gibi, o da, fabrikalarda işsizlere iş bulmak için imkân bırakmaktır.

İktisadî sebeblere gelince âlimler şöyle düşünmüşler: İşçinin takdim ettiği iş, sarf ettiği müddetle tamamen sabit ve uygun seyir takip etmeyebilir. İşçi muayyen bir müddet süreyle çalıştıktan sonra yorgunluk çöker, hareketleri zayıflar. Tecrübe bunu açıkça ispat etmiştir. Bunun içindir ki, iş saatini azaltmamak, büyük faydası olmaksızın işçiyi iş yerinde muhafaza etmek olur. Kâfi derecede rahat ettiği vakit, büyük hareketi hasıl olursa, en iyisi aktiviteyi muhafaza etmek daha iyi olur, büyük ve hareketli ve semereli olur.⁸²

Bundan şu kannate varıyoruz ki, günlük çalışma saatini kısaltmak, işçiye ve işverene mütesaviyen fayda verir. İşçiye rahatını temin etme imkânını verdiği vakit, aktifliğine ve gücüne mümkün olan gücü kazandırır. İş sahibi de işçinin ciddî ve zinde çalışması saatlerinde işçinin hareketinden istifade eder.

Ancak şu kadar var ki, çalışma saatlerini tahdit etmek, ancak işçinin ücretini azaltmamak şartı ile faydalı olur. Memlekette umumî, ictimaî ve iktisadî mevzuatın icab ettirdiği günlük çalışma saatinde herhani bir indirim, işçinin almış olduğu ücret miktarına tesitr etmemelidir.

Günlük çalışma iki merhalede tamam olursa daha iyi olur. Bu iki merhale arasında istirahat olmalıdır. Bu istirahat vakti yemek ve namaz vakitlerinde olmalıdır. Mantık ve adalet şunu icab ettirir ki, rahatını temin edecek haftalık ve senelik izin verilmelidir. Bu uzun yorgunluktan sonra kaybetmiş olduğu gücü tazeler. Allah Resûlü şöyle buyurur: “Sende nefsinin hakkı vardır. Senin üzerinde gözünün hakkı vardır.”⁸³

Bugün maruz kaldığımız problem, izin ücretli mi olsun yoksa ücretsiz mi? Ücretli olarak izinli olması İslâmın ücret hakkındaki görüşüne muarız olur mu? İslam’da ücret, çalışma karşılığı çalışma miktarına göre verilmektedir. İzin esnasında çalışma yok ki karşılığı verilsin.

82 Etteşriatül-İctimaiyye, s: 365.

83 Buharî.

Bu meselede bazı tafsilât vardır. Eğer çalışma günlük ise, işçiye ücretli olarak izin verilmez. Ancak çalıştığı miktar kadar ücret alır. Eğer ücret haftalık ise, haftanın miktarı altı gün olarak takdir edilir, bir gün ücretli tatil günü olarak hesap edilir. Eğer akid senelik ise, senelik izne işçinin hakkı vardır. Bilhassa çalışma fabrikalarda olursa. Çünkü işçinin devamlı fabrikada çalışması ona nefsinde, bıkkınlık, bezginlik verir. Duygularına, düşüncelere kötü tesirler icra eder. Vücudunu dinlendirecek, kuvvetini iade edecek ve moralini düzeltecek senelik ve haftalık izin elbette lâzımdır. Madem ki bu durum modern çalışmanın mahiyetinden doğmaktadır, şu halde, iş sahibi, işçiye ücretli izin vermelidir. Ta ki, istirahat ettikten sonra zinde, neşeli, dinamik olarak işinin başına dönsün.

Çalışma Yerinin İyi Olması

Güzel şartlar içinde çalışmak işçinin haklarından birisidir. Bu suretle bedenini korur, canlılığını, kuvvetini korur. Bilhassa fabrikalarda toplu çalışmada. Öyle ki, bir çatı altında yüzlerce işçi çalışmaktadır. İşçi makinenin önünde hareketsiz, murakabe için sabit gözlerle durur. Bu çalışma yorgunluk, bıkkınlık verici çalışmadır. Bu çalışmaya bir de çalışma yerinin kötü şartları ilâve olunursa, bu işçiye çok tesir eder. Dikkati zayıflar, hareketi azalır.

Çalışma şartları çoktur. Buna ikamet yeri, ısıtma, ışıklandırma ve havalandırma, temizlik, güneş ışınlarının girmesi gibi sıhhi şartlar girer. Hatta çalışma yerinde ferahlandırıcı güzel manzaralar olması lâzımdır. Çalışma ne kadar faydalı olursa istihsalde o kadar hareketli olur. İşçi sıhhatli, canlı olduğu vakit, imâl de o kadar hassas olur, sağlam olur. Şu variddir ki, hizmetçinin çalışmasını hafiflettikçe, senin vezneni kazandırmaktadır.

İşçiye istirahat vermenin içine muhtelif zevk verici vasıtalarda girer: Spor oyunları, yüzme, seyahat, çalışma yerini tezyin gibi.

Tazminat Hakkı

İşçi, çalışma esnasında veya çalışma sebebiyle yaralanma, kısırlık, çolaklık veya âzasından birini kayıp gibi çeşitli tehlikelere maruz kalır. O zaman cüz'î veya küllî acze düşer, çalışamaz. Hatta bazan zararın ağırlığı ölümüne sebep olur. Bunun içindir ki, bu zarar meydana gelmeden evvel devlet ve iş sahibi işçiyi garanti edecek ve himaye edecek bütün icraati ve tedbirleri alması lâzımdır. Eğer işçi zarar görürse zararın ağırlığı ve musibetin derinliği nisbetine göre devletin karşılaması, ödemesi ona vacib olur. Çünkü fikhî

kaidelerden birisi de şudur: “Zarar verme, zarara mukabele etme yoktur.” ve “Zarar izale edilir.” Şüphesiz ki, maddî tazminat zararı izale etmenin, musibetin ağırliğini hafifletmenin bir nevidir. Fakat, zarar sebebinin değişmesine göre zararı tazmin ve karşılama değişir.

Zarar, talimatın eksikliğinden ve iş sahibinin alması lâzım gelen ihtiyat tedbirlerini almasında kusur bulunmasından meydana geliyorsa, garaz ve tesirden uzak bilirkişilerin takdirine göre işinde isabet etmesi sebebiyle zararı şer’an tazmin etmesi lâzımdır. Bu tazminat zararı öyle bir karşılama- lıdır ki, iyi oluncaya kadar tedavisini, çalışmadığı müddetçe kaybettiği ücreti karşılmalıdır. Bu isabet eden zarar o zaman bu zararın çalışma gücüne ve mutad işleri yapmaya kudretine tesir ettiği ölçüde tazminat da artar.

Ama bu felâket işçinin hatası neticesi veya hiç kimsenin tesiri bulunmayan kaza ve kader neticesi meydana gelmişse, âletin çalışmaması gibi, o zaman işçinin malından tazmin edilir. Eğer yetmezse devlet malından tazmin edilir. Çünkü İslâm’da devletin vazifelerinden biri de her vatandaşın, karşılama- ya gücü yetmeyeceği bütün tehlikeye karşı garanti etmektir.

İslâmî devlet, ictimâî tazminat müesseseleri kurmalıdır. Bu gibi yükleri çekmelidir. İşçinin teminat ve bütün tehlikeye –acizlik, yaşlılık, vefat gibi– karşı korunması işine nezaret etmelidir. Varidatını, işçinin ücretinden kes- tiği, devletin teberruları, iş sahiplerinin teberruları ve müessesede bulunan malların artmasından teşkil etmelidir. İşte bu takdiri veliyyül-emre (devlet reisine) ait olan şer’î siyasettendir. Bunu da hususî kanunda tanzim eder.